

Gintautas Mažeikis

NEOEVIUCIONIZMO PARADIGMA VYTAUTO KAVOLIO KULTŪRINIUIOSE TYRINĖJIMUIOSE

Socialinės ir politinės teorijos katedra
Vytauto Didžiojo universitetas
Gedimino g. 44, LT-44240 Kaunas
El. paštas: mazeikis@yahoo.com

Straipsnyje aptariami neoevoliucionizmo paradigmos elementai Vytauto Kavolio samprotavimuose apie sąmoningumo istoriją, trajektorijas ir konfigūracijas. Tuo tikslu neoevoliucionizmas yra nagrinėjamas daugialiniškumo ir poststruktūralizmo teorijų požiūriu. Kavoliškasis poststruktūralizmas aiškinamas dviem būdais: tipologijų (modeliavimo) ir vaizduotės kritikos. O evoliucinės daugialiniškumo teorijos, atsižvelgiant į Kavolio siūlytą klasifikaciją, skirstomos į materialiąsias ir simbolinių organizacijų. Atskirai lyginamas Edmundo Gendrolio ir Kavolio neoevoliucionizmas. Materialiosios daugialiniškos evoliucijos teorijos (Leslie'o A. White'o, Juliano Stewardo, Gerhardo Lenski), kurios remiasi skirtingomis technologinėmis, energetinėmis, informacinėmis perspektyvomis, formuoja paralelizmo, bet ne alternatyvų galimybes, ir dar mažai kuo pakeičia tiesinę istorijos ir evoliucijos sampratą. Simbolinių organizacijų ir mąstymo neoevoliucinės teorijos (Victoro Turnerio, Marshallo Sahlinso, Cliffordo Geertzo) kalba apie istorines simetrines ir asimetrines alternatyvas ir istorinio proceso trūkinėjimus. Trūkio ir įsivaizduojamo (*Imaginary*) sampratos atveria galimybę palyginti simbolinės antropologijos, kuriai Kavolis buvo labai artimas, koncepcijas su poststruktūralizmo (Michelio Foucault) ir postmodernizmo paradigma.

RAKTAŽODŽIAI: Kavolis, Sahlinsas, Geertzas, Foucault, simbolinės organizacijos, vaizduotės trajektorijos, sąmoningumo istorija, linijškumas, nelinijškumas, daugialiniškumas, poststruktūralizmas.

Evoliucionizmo doktrina buvo stipriai kritikuojama neoevoliucionizmo ir poststruktūralizmo teoretikų darbuose, kuriems priskiriami ir vėlyvieji Kavolio tyrinėjimai. Ankstyvoji Kavolio sociologija daugiau rėmėsi Talcotto Parsonso veiksmo, voliuntarizmo ir analitinio realizmo teorijomis, kurios buvo derinamos su struktūrinio funkcionalizmo paradigma, tipinių kintamųjų tyrinėjimais. O vėlyvojo Parsonso kūriniai sujungė utilitarinį pozityvizmą su hermeneutinėmis ir psichoanalitinėmis interpretacijomis bei gerokai atitolo nuo klasikinio struktūrinio funkcionalizmo. Todėl tokia pažiūrų dinamika ir įvairovė skirtingai nuteikė jo mokinius struktūralizmo atžvilgiu, bet atvėrė naujų galimybių diskutuoti konflikto ir simbolinių organizacijų teorijas bei, ilgainiui, socialinės-kultūrinės evoliucijos daugialiniškumą ir palyginamumą. Vėlyvojo Parsonso polinkis į tipologizmą ir hermeneutiką artimai siejosi ne tik su Maxo Weberio tipologijomis, bet ir atvėrė galimybes diskutacijai su Michelio Foucault tyrinėjimais ir jo diskursyvių formacijų idėja, taip pat su Cliffordo Geertzo plėtotą radikalia Vakarų kultūros schemų kritika. Kavolio dalyvavimas šiose diskusijose aprėpė sociologines, socialinės antropologijos, filosofijos teorijas, skatino peržiūrėti įvairias hegemonines koncepcijas, įskaitant evoliucionizmą. Ptitirimo Sorokino tyrinėjimai šiuo požiūriu papildė bendrąjį Parsonso ir, atitinkamai, Kavolio, teorijų, susijusių su struktūriniais procesais ir dinamika, kompleksą bei atvėrė platesnes perspektyvas diskutuoti dialektinį požiūrį į konfliktų paradigmą. Visa tai tapo svarbia prielaida Kavoliui įveikti evoliucionizmą, kuris daugiau yra susijęs su struktūrinio funkcionalizmu, ir kalbėti apie neoevoliucionizmą, turintį įtakos diskursyvių organizacijų kritikai, hermeneutikai, reikšmių kompleksų modeliavimui ir kritikai.

Nors neoevoliucionizmas daugiausiai siejamas su daugialiniškos raidos teorijomis, mes samprotaudami pastarąjį taip pat aktyviai siesime ir su poststruktūralistine nelinijškumo koncepcija, skirta reikšmių ir simbolinėms organizacijoms apibūdinti. Abi šios doktrinos – ir daugialiniškumas, ir nelinijškumas – kartu yra taikomos postmodernėjančioje Vakarų sociologijoje ar socialinėje antropologijoje jau nuo XX amžiaus aštuntojo dešimtmečio pradžios ir smarkiai veikė Kavolio samprotavimus.

Poistorinis modeliavimas ir tipologizavimas

Poststruktūralizmas nagrinėja reikšmių ir vaizduotės įgalinimo ir organizavimo procesus bei įvykius, kuriuose atmintis, vaizduotė, pasikartojimai, kūrybingos interpretacijos ir įvairūs pavyzdžiai vaidina svarbų vaidmenį. Vėlyvasis poststruktūralizmas, apibendrindamas reikšmių organizavimo būdus, be kitų temų, kalba ir apie poistorinį modeliavimą, kai atsisakoma kurti nuoseklius, daugelį šimtme-

čių apimančius aiškinamuosius, paprastai deterministinius, naratyvus ir dažniau modeliuojamas įvairios perspektyvos, analizuojamas tų modelių patikimumas, svarstomos skirtingų civilizacijų, bažnyčių ar kultūrų raidos trajektorijos, nesiekiant jas apjungti kokiais nors vieningais teleologiniais saitais. Poistoriškumas nereiškia neistoriškumo, o tik istorijos linijiškumo ar cikliškumo gilų revizavimą ir pirmiausia nelinijinių santykių pabrėžimą (Rusen 2007: 253). O teleologiškumas išlieka apibūdinant tik vieno ar kito šimtmečio kultūrinės perspektyvas, nulemtas specifinės raidos trajektorijos, viešpataujančių simbolinių mąstymo formų bei elgesio schemų. Visos minėtos tendencijos yra plėtojamos vėlyvuosiuose Kavolio kūrinuose, pavyzdžiui, studijose *Moterys ir vyrai lietuvių kultūroje* (Kavolis 1992), *Kultūros dirbtuvė* (Kavolis 1996), kuriose jis cituoja ir diskutuoja neoevoliucionizmo šalininkų idėjas, aktyviai modeliuoja socialines ir kultūrinės praktikas, tiria nelinijinius tautų vaizduotės ryšius. Modeliavimo poistoriškumas pasireiškia tuo, kad gali būti lyginamos mąstymo ir elgesio schemas ir randamos tapatybės, nors jų subjektus skiria šimtmečiai ir kontinentai. Mokslininkas, pavyzdžiui, drąsiai lygina senąją konfucianistinę kinų tradiciją su tokia pat sena, bet nieko bendra neturinčia Indijos vedų tradicija ir, galiausiai, su viduramžiška Europos ar barokine Lietuvos kultūros istorija. Svarbiau nei istorinis ar erdvinis nuoseklumas yra laisvos lyginamosios tipologijų ir modelių perspektyvos.

Pastebėtina, kad kavoliška modeliavimo nuostata išauga iš jo ankstesnės, dar labai artimos struktūralizmui, moralinių kultūrų ir jų meninių raiškų tipologizacijos, kurios patirtį jis nuosekliai plėtojo iki pat paskutinių savo kūrinių. Štai kodėl svarbu nurodyti ir apmąstyti modeliavimo bei tipologizavimo metodų raidą Europos moksluose.

Pirmiausia modeliavimo principas buvo taikomas tik gamtos moksluose. Pavyzdžiui, Galileo Galilei'aus tyrinėjimuose ir vėliau šis metodas buvo suvokiamas kaip bandymo ar eksperimento supaprastinimas, reglamentavimas, siekiant prognozių tikslumo ir dėsnų atradimo. Modeliavimas buvo siejamas su eksperimento ir matavimo principais. Ir nors eksperimentinio modeliavimo siūlomos išvados dažniausiai neatitikdavo sudėtingos gamtinės tikrovės, o kelias nuo tiksliai matuojamų eksperimentų, apibendrintų dėsnų ir praktinio taikomumo buvo ilga bandymų praktika, vis dėlto eksperimentinis modeliavimas tapo Naujųjų amžių mokslo ir technikos pažangos priemone. Tačiau greitai modeliavimo principai buvo perkelti ir į dailę. Istoriniai tyrinėjimai rodo, kad vienas pirmųjų dailėje šį metodą taikė Leonardo da Vinci, kuris pirkdavo ir preparuodavo lavonus, paversdamas juos eksperimentine savo skulptūros ar tapybos prielaida.

Teologijoje ir viduramžių scholastikoje bei humanistinėse ir socialinėse aiškinimų praktikose bei teorijose pirma paplito tipologizacija, o ne modeliavimas.

Tipologijos (retorinis, semantinis figūratyvumas) buvo siejamos su simbolių interpretacija, su Aristotelio poetika ir Romos laikų retorika, vėlesne egzegetika ir hermeneutika, simbolinių organizacijų aiškinimu bei šiam aiškinimui tinkamų taisyklių parinkimu (Auerbach 2003). Svarbiu biblijinės tipologijos pavyzdžiu buvo laikomas Senojo ir Naujojo Testamentų santykis, tariant, kad Senojo Testamento teiginiai slaptai liudija Naujojo Testamento tvirtinimus. Šios ypatingos reikšmės buvo siejamos su prefigūracijos veiksmu, menant, kad Kristaus Geroji Naujiena buvo teleologiškai pažymėta senųjų pranašų žodžiuose.

Jau Viduramžių pradžioje buvo sugretinta biblijinė tipologija ir loginis formalizmas. Šie du pradai: egzegetinė tipologizacija ir argumentų formalizacija tapo visos scholastikos ir vėlesnės europietiškosios kultūros pagrindu. Aristoteliškoji formalizmo teorija nuolatos konkuravo su platoniška *eidologija* (idėjų teorija), iš to kilo ne tik tipologija, bet ir scholastikos siekis derinti tipologijas su formaliąja logika. Pirmuoju atveju didesnis dėmesys buvo skiriamas loginiams samprotavimams ir jų formoms, kitu atveju – dieviškojo Logo raiškai. Pastaruoju atveju dieviškasis Žodis buvo aiškinamas egzegetiškai, o ne logiškai. Tačiau egzegetinis dėstymas turėjo būti suprantamas ir nuoseklus. Todėl tipologija ir formalizmas pradžioje – šventuosiuose tekstuose, vėliau – šventuosiuose paveiksluose, o paskui – nuo Renesanso – ir visuose didžiuosiuose tekstuose, ir mene buvo tvirtai siejami. Formalizmo principai estetikoje bei vėlesnė ikonologija tapo šios egzegetinės ir hermeneutinės tipologizacijos ir dialektikos jungčių pavyzdžiais: pirmu atveju, paveiktais daugiau Kanto *Sprendimo galios kritikos*, o kitu – hėgeliškos dialektikos.

Nors Naujųjų amžių dailėje buvo taikomi tie patys modeliavimo principai kaip ir architektūroje, kartografijoje ir net matematikoje, tik XIX–XX amžiuose hermeneutinė ar poetinė, lingvistinė tipologizacija buvo susieta su modeliavimu ir kaip tokia jungtinė teorija veikė filosofiją, socialinę antropologiją, sociologiją. Plačiai modeliavimo galimybes socialiniuose ir humanitariniuose moksluose, lygintinai su gamtos ir tiksliaisiais, nagrinėjo Marxas Williamas Wartofsky knygoje: *Modeliai: reprezentacija ir mokslinis supratimas* (Wartofsky 1979). Nežinia, ar Kavolis buvo susipažinęs su šio autoriaus modeliavimo teorija, tačiau pastarojo principai buvo plačiai taikomi nuo XX amžiaus vidurio socialiniuose moksluose.

Kavolis yra linkęs savo samprotavimus sieti su simbolinių mąstymo formų ar sociologinių (literatūrinių, estetinių, politinių ir kt.) modelių analize. Sociologas rašo:

Pagrindinis Donelaičio modelis vyrų ir moterų santykiams aprašyti, kaip matėme, yra sociologinis. XVIII a. tai pakankamai pažangu, nes sociologijos mokslo dar nėra, tačiau sociologiniais modeliais jau naudojamosi (Kavolis 1992: 49).

Kitaip tariant, jis analizuoja rašytojų atskleistus sociologinius elgesio modelius, kuriais vadovaudamiesi to laikotarpio žmonės galėjo suprasti tikrovę ir kuriuos atskleisdami mes galime suvokti jų mąstymą. Tipologizacijos ir modeliavimo principo taikymas padeda išvengti linijinių istorinių schemų ir atveria įvairias daugialinijines ir nelinijines perspektyvas.

Daugialinijinės evoliucijos paradigma Kavolio tyrinėjimuose

Linijinė evoliucijos paradigma išauga iš teologinių samprotavimų apie žmogaus prigimtinę nuodėmę, jos atpirkimą per Kristaus auką bei Paskutiniojo teismo laukimą. Kaip ir Carolus Linnæus (Carl von Linné), Charles'as Darwinas neketino pažeisti ar kvestionuoti šios pamatinės krikščioniškosios doktrinos, o tik patikslinti tiesinio laiko ir gyvūnų pasaulio raidą. Transformacijos ir mutacijos sąvokos neturėjo apklausti pagrindinių Bažnyčios teiginių. Prisiminkime, kad nors krikščionybė (visos šiai konfesijai atstovaujančios bažnyčios) ir pripažįsta stebuklo galimybę ar net skelbia ją masiniu reiškiniu (šventųjų vaidmuo katalikų, stačiatikių, anglikonų ir kitų konfesijų požiūriu), tačiau mano, kad tokie dalykai nepažeidžia pranašystės apie Paskutiniojo teismo artėjimą. Gamtinės ir socialinės mutacijos ir transformacijos ne tik buvo pripažįstamos Katalikų Bažnyčios XIX a. pradžioje, bet ir puikiai atitiko Dievo ar angelų dalyvavimo istorijoje įrodymą ir tik turėjo patvirtinti tiesinį, teleologinį laiką ir atitinkamus procesus. Linnæus'o ir Darvino evoliucijų teorijos, kiek jos nesiskirtų, yra linijinės ir numano žmogaus ir kitų gyvūnų raidą, visas nerealizuotas galimybes vadina aklomis šakomis, kurios laipsniškai miršta. Aklos šakos draudimas ir marinimas tapo prielaida įsitvirtinti sekuliariai linijizmo doktrinai. Žmogaus kilmės iš beždžionės teorija buvo suvokiama kaip hipotezė, iššūkis, galbūt dar viena krikščioniška erezija, bet ne tiesinio laiko revizavimas. Atitinkamai archeologinių kasinėjimų duomenys turėjo patvirtinti šį naują tiesinį determinizmą: ir šiandien siekiama atrasti visas trūkstamas evoliucijos grandis. Panašia tiesine doktrina vadovavosi ir Georgas Hegelis bei Karlas Marxas, daugiau dėmesio skyrę vaizduotės, mąstymo raidai, fizinio ir mąstomo pasaulio atskyras ir dialektinėms jungtims. Marxo ir Friedricho Engelso samprotavimai apie kultūrą, nors ir yra giliai dialektiški, tačiau juose visos sintezės turi vieną ir tą pačią istorinių dėsningumą kryptį ir veda socialistinės revoliucijos ir komunizmo istorinių įvykių link.

Linijinis evoliucionizmas buvo patogus ir kolonijinėms sistemoms, hegemoniškai iškraipiusioms kitų kultūrų pasaulio ir savęs suvokimą, ir sovietinei santvarkai, aiškinusiai savo pirmavimą ir pažangą bei neigusiai trečią pasirinkimą. Todėl

neoevoliucionizmas iškart pasirodė ir kaip Vakarų sistemos kritika, ir kaip iššūkis sovietinei doktrinai.

Vis dėlto Lietuvoje neoevoliucionizmo paradigma sunkiai skynėsi kelią. Ją vienu metu (1990–1995 metais) platino du nesusiję asmenys: Edmundas Gendrolis ir Kavolis. Neoevoliucionizmas tapo vėl aktuali paradigma tik plintant sociokultūrinėms antropologijos studijoms, pradėdant apytiksliai 2000 metais.

Kultūros dirbtuvės seminarų Vilniaus universitete laikotarpiu, o tai buvo 1995 metai, Kavolis nesirėmė Lietuvos filosofo, antropologo, ryškaus neoevoliucionizmo paradigmos gynėjo Gendrolio samprotavimais, nediskutavo jų, nors daugelis jų buvo paskelbti iki 1995 metų straipsnių ar knygų pavidalu. Gendrolis daugelyje savo kūrinių, įskaitant veikalus *Socialinė ir kultūrinė antropologija: pagrindinių krypčių ir metodų apžvalga* (Gendrolis 1984) bei *Kultūros ištakos: nuo Homo habilis iki Homo sapiens sapiens* (Gendrolis 1994), nuolatos ir plačiai referuoja ir diskutuoja antropologų Leslie A. White'o, Juliano Stewardo, Marshalo Sahlinso kūrinius (Mažeikis 2008). Tiesa, jis daug daugiau dėmesio skiria materialiams nei mąstymo evoliucijos faktoriams, tačiau taip pat gilinasi į tikėjimo, totemizmo, ritualų raidą, kalbos ir informacinių sistemų formavimąsi. Sunku paaiškinti šio idėjų prasilenkimo priežastis, kaip ir tai, kad Gendrolio analogiškos idėjos Lietuvoje buvo mažai girdimos, o Kavolio – labai populiarios. Viena galimų priežasčių – Kavolis niekad nebuvo tapatinamas su neoevoliucionizmo paradigma, nors jo lyginamųjų civilizacijų idėjos bei simbolinių struktūrų trajektorijų analizė buvo siejama su Louis'o Dumont'o, Norberto Eliaso ir Shmuelio N. Eisenstadto teorijomis. O Eisenstadtas yra laikomas vienu ryškiausių neoevoliucionizmo atstovų. Gendrolis buvo siejamas ir su evoliucionizmu, kuris buvo asocijuojamas su marksizmo-leninizmo dialektika, ir su materialistiniu neoevoliucionizmu, apie kurį menkai kas išmanė, o Kavolis šia kryptimi mažiau domėjosi nei simbolinių organizacijų ir supratimo evoliucija. Manau, kad bendras evoliucionizmo doktrinos atmetimas ir buvo viena iš daugelio priežasčių, kodėl Kavolio darbai apie kultūros raidą tapo populiarūs, o Gendrolio – mažiau žinomi.

Kavolis skiria materialiąsias ir simbolines neoevoliucionizmo teorijas. Pirmųjų atžvilgiu, pavyzdžiui, nagrinėdamas Darcy Ribeiro idėjas, jis yra skeptiškas, manydamas, kad techninės neoevoliucijos teorijos, vienu metu stipriai paveikusios istorijos raidos koncepcijas sociologijoje, socialinėje antropologijoje ir istorijoje, šiandien nepasako ir negali pridurti iš esmės nieko nauja. Kavolis apie Ribeiro knygą *Civilizacijos procesas* (Ribeiro 1968) rašo:

Kiekvienas stambesnis technologijos pažangos žingsnis gali susieti su keliomis skirtingomis kultūrinėmis alternatyvomis, ir toji konkreti technologinės pažangos ir kurio

nors kultūros varianto sintezė ir sudaro, anot Ribeiro siūlomos sampratos, kurią jis yra paskolinęs iš Alfredo Weberio 1965 metų knygos, civilizaciją. Manau, kad tai šiuo metu labai daug susidomėjimo nekeliantis veikalas (Kavolis 1996: 207).

Be Ribeiro, materialiąsias neevoliucionizmo teorijas plėtojo White'as, knygoje *Kultūros evoliucija* (White 1959) aprašęs socialinės raidos priklausomybę nuo technologinių sistemų diegimo ir vystymo. Svarbiausiu modernizacijos matu jis laikė energijos vartojimo mastą ir technologijas. Todėl jo teorija kartais vadinama energetine kultūros evoliucijos teorija. White'as žmonijos raidą susiejo su gyvūnų jėgos naudojimu, juos prijaukinant; su agrarine revoliucija, panaudojant žemdirbystės reprodukuojamus energetinius išteklius; su energetine visuomenės raida dėl vis platesnio natūralių iškasenų naudojimo: anglies, naftos, dujų; su atominė energija ir ją eksploatuojančių visuomenių kompetencija. Tačiau, nežiūrint technologinių skirtumų, White'o koncepcija iš esmės artima Ribeiro požiūriui ir jai gali būti taikomas Kavolio epitetas, kaip apie mažai ką naujo pasakančią.

Kitas autorius, plėtojęs materialiąsias neevoliucionizmo koncepcijas, buvo Gerhardas Lenski. Savo knygoje *Galia ir prestižas* (Lenski 1966) ir *Žmogiškosios visuomenės: įvadas į makrosociologiją* (Lenski 1974) jis nagrinėjo informacinę-technologinę evoliuciją. Lenski svarbiausia žmonijos raidos prielaida laikė gebėjimą kurti ir akumuliuoti naujas žinojimo ir informacinės sistemas. Jo požiūriu, reikia tirti informacinių technologijų ir žmonijos evoliucijos sąsajas. Juk atrodo akivaizdu, kad platesnė ir tikslesnė informacija, žinios apie žmogaus aplinką ir pažinimo sistemų raida sąlygojo visuomenių evoliuciją. Komunikacijų pažanga tiesiogiai atspindi, o gal ir veikia visuomenės istoriją ne mažiau nei energetika ar kitos technologijos. Pirmąją informacinės raidos pakopą jis sieja su žmonių genetinė sistema, kuri paskatino antrąją vystymosi pakopą: informacinę mokymąsi ir atminties raidą. Trečioji raidos pakopa yra susijusi su dirbtinių ženklų išradimu ir jų ryšių, logikos aiškinimu. Ketvirtoji akcentuoja sąmoningą simbolinę, kalbinę ir rašymo kūrybą. Pažangiausios komunikacinės sistemos tiesiogiai veikė ekonominių ir politinių sistemų, gėrybių akumuliacijos ir paskirstymo, saugumo ir diplomatijos raidą.

Nors minėta technologinė-informacinė neevoliucionizmo paradigma yra linijinė ir modernistinė, tačiau kiekviena iš jos teorijų ne neigia, o numano ir kitus, alternatyvius ar lygiagrečius, technologinius ir materialiuosius procesus. Kitaip tariant, tik visos kartu jos rodo alternatyvų visumą ir leidžia kalbėti ne apie vieną, o apie keletą materialistinių-informacinių raidos linijų. Vis dėlto šiems materialistiniams evoliucijos modeliams oponavo ir juos papildė simbolinės-daugialinijinės neevoliucionizmo teorijos. Jų pradininku kartais laikomas Ferdinandas Tönniesas. Lietuvoje jis dažniausiai minimas dėl padarytos aiškios ir mažai kvestionuojamos

perskyros tarp visuomenės ir bendruomenių raidos. Pasak Tönnieso, būtent bendruomenės, jų sąlyginis trumpalaikiškumas, dinamiškumas, decentracija ir visuomenės daugiacentriškumas lemia socialinę ir politinę evoliuciją, revoliucijas, greitas mutacijas ar laipsniškus pokyčius. Vis dėlto aš ryškesniais tokio požiūrio pradininkais laikyčiau antropologus Stewardą, Sahlinsą ir vėlyvąjį Parsoną, kurie sąmoningai ir aiškiai išskyrė evoliucijos daugialiniškumą ir stipriai oponavo linijiniams raidos modeliams.

Stewardas plačiai išskleidė daugialininę evoliucijos sampratą knygoje *Kultūrinės kaitos teorija: daugialininė evoliucijos teorija* (Steward 1974), kur suformulavo lygiagrečios raidos, jos analogijų ir pasikartojimų, konvergencijų koncepciją, leidusią lyginti įvairių laikotarpių kultūras ir įvardyti skirtingus kelius panašiai organizacijos formai pasiekti. Jis nekalbėjo apie nepanašias, alternatyvias raidos linijas, todėl, nežiūrint visos paralelizmo koncepcijos svarbos, jo teorija veikia panašėja į tiesinę, su daugeliu lygiagrečių linijų, teoriją, o ne į daugialininę alternatyvų teoriją. Stewardas pastebėjo, kad jo argumentai yra ne dedukciniai, besiremiantys vieninga idėja, o empiriniai, nesuteikiantys pakankamo pagrindo kalbėti apie vieningą raidą (Steward 1974: 19–20) ir savo prielaidas grindė Franzo Boaso difuzionizmo bei Lewiso H. Morgano nelinijinės rekonstrukcijos (*unlinear reconstruction*), White'o ir kitų autorių idėjomis. Tiesa, jis, kaip ir technologinės, energetinės ar informacinės teorijų atstovai, mano, kad reikšmingiausias raidos veiksnys yra technologijos ir ekonomika, bando rasti daug priežastinių ryšių, nors gana rimtu ir įtakingu veiksniu laiko ir politines sistemas, ideologijas bei religijas.

Vis dėlto Kavoliui įdomesni yra Sahlinso ir Geertzo (pastarąjį jis apibūdina kaip „sąmoningumo istorijos“ tyrinėtoją) (Kavolis 1998: 290) samprotavimai, aprėpiantys ir kultūrinės evoliucijos daugialiniškumo ir nelinijškumo problematiką, ir atskirų pagrindinių linijų ir šakų interpretacinį dialogą, ir simbolinių mainų funkcijas. Ir Sahlinsas, ir Geertzas nagrinėjo tikrovę kaip dinaminę simbolinę organizaciją, su ja susijusius simbolinius mainus bei komunikacinius procesus ir jų formas, be kurių reikšmių suvokimas yra negalimas. Todėl neoevoliucionizmas turi būti nagrinėjamas kaip simbolinių organizacijų, vaizduotės schemų ir pasaulėjautos būdų kaitos santykis. Leidinio *Evoliucija ir kultūra* (Sahlins 1960) autorius Sahlinsas, Lietuvoje geriau žinoma jo knyga *Istorijos salos* (Sahlins 2003). Jis daugiau dėmesio skiria įvairiausių naratyvų ir diskursų tvarumo bei komunikacinių aktų ir supratimo raidos analizei. Supratimo formas ir komunikacijos tvarkas jis laiko svarbiais simboliniais daugialininės evoliucijos elementais ir aiškiai atskiria nuo technologinių linijinių neoevoliucionizmo teorijų. Sahlinsas suskirsto evoliucijos visuomenės į dvi grupes: pagrindines (*general*) ir specifines (*specific*). Evoliucijos kamienus lemia pagrindinių kultūrų raida, kuri ir turi įtakos civilizacijų

atsiradimui. O specifinės šakos ne tik veikia kamienus, bet užtikrina kamienų dialogą, konkurenciją, tarpcivilizacinius mainus ir sintezes. Kamienų ir šakų sąveikos pirmiausiai yra supratimo aktai, tam tikros interpretacinės praktikos, adaptuojant vienus ar kitus pranešimus turimai simbolinei organizacijai ir informacijos san-kaupai, bet keičiant šią organizaciją ir informacines sankaupas. Technologiniai ir energetiniai dalykai čia atsiduria antroje vietoje, nes nė viena atvežta technologija neveikia be ją atitinkančio žmonių elgesio ir mąstymo.

Kavolis nenagrinėjo šiuolaikinių komunikacinių technologijų kaip dar vieno materialistinių neoevoliucionizmo teorijų pavyzdžio, o sutelkė dėmesį į jam arti-mą simbolinę antropologiją, kuri daugiausiai dėmesio skiria civilizacijų ir kultūrų sąmoningumo raidai dėl spontaniškų ar laipsniškų, nuoseklių ar dramatiškų sim-bolinių organizacijų pokyčių.

Simbolių mąstymo teorijų, diskursų analizės ir neoevoliucionizmo sąsajos nėra atsitiktinės. Naujoji žmonijos raidos teorija kalba apie simbolių sistemų ir supratimo, suvokimo formų nelineinius, įvairiakrypčius santykius. Todėl ji ir su-sieja, pavyzdžiui, filosofų Jeano Gebserio ir Ernsto Cassirerio, antropologų Sahlinso ir Geertzo teorijas.

Kultūros dirbtuvėje Kavolis plėtoja ir pritaiko Sahlinso interpretaciją apie XVIII a. Havajų salos vietinių gyventojų ir kapitono Jameso Cooko atstovaujamos Apšvietos diskurso tragišką lenktyniavimą su havajiečių mitologija, komunikacijos tvarka, aiškina abipuses nesupratimų serijas. Sahlinsas pastebi, kad tarpcivilizaci-nei ar radikaliai skirtingų kultūrų komunikacijai būdingas, pirma, agonališkumas, o vėliau – trauminis prisitaikymas. Simbolinis neoevoliucionizmas aiškina šiuos santykius kaip didžiųjų kamienų šakų susidūrimus ir pokyčius dėl intervencijų, simbolių mainų, pasakojimų, tvarkų ir galios konkurencijos, sudėtingos supрати-mo raidos. Kavolis, apibendrindamas Sahlinso samprotavimus, teigia:

Du pagrindiniai humanitarinio modelio variantai: 1) senos reikšmės perorganizuo-jamos į naują klasifikacinę sistemą; 2) nauja patirtis išspraudžiama į senas kategorijų sistemas, to proceso kartais neatlaikančias ir sugriūvančias, perkrovus naujų patirčių, kurių negali suvokti, intelektualiai sutvarkyti (Kavolis 1996: 61).

Dideli diskursų skirtumai, esant neišvengiamai komunikacijai ir kultūrinei difuzijai, sunkiai kontroliuojamiems simboliniams mainams (Cooko jūreivių ir Havajų moterų meilės sandoriai, prekybiniai mainai) skatina simbolių ar katego-rinių sistemų transformacijas ir grūtis, mito ar ideologijos trūkius, įsivaizduojamo (*Imaginary*) aiškinimą, bet ir skatina kurti naujus vaizdus, kategorijas ir spartinti supratimą.

Kavolis cituoja ir simbolinės antropologijos atstovus Mary Douglas ir Victorą Turnerį. Turneris svarbus savo struktūros ir antistruktūros supriešinimu, o dvasiškai yra ypač artimas Sahlinsui ir Geertzui. Pasak Turnerio, kuriuo seka Kavolis, antistruktūra – tai chaoso elementai kultūroje, kurie gali būti siejami su dionisiškais kultais, su viduramžių karnavalu, su ekstatinėmis religinėmis apeigomis, lydymomis aukojimo, ritualinių šokių, griauunančių visas vertybių ir tvarkos sistemas. Turnerio išskirtas antistruktūros reiškinys tapo Kavolio samprotavimams reikšmingu postulatu (Kavolis 1996: 77). Kavolis taip pat pateikia daoistinių samprotavimų apie pirminio, motininio chaoso svarbą bei įveda darbinę sąvoką: „beformė pirmykštė košė“ (Kavolis 1996: 143). Kažin, ar šią antistruktūrą būtų galima sieti su Vakarų nihilizmu. Atrodo, Kavolis kiek vengia Lietuvoje jau tuo metu (1990–1995 m.) populiarios nihilizmo temos, nors, sakyčiau, filosofų (pavyzdžiui, Arvydo Šliogerio) nihilistinės nuostatos gali būti laikomos antistruktūros apraiška filosofinėje kultūroje, tačiau nereikėtų suteikti Vakarų nihilizmui visuotinio pobūdžio. Kita vertus, cituodamas antropologės Douglas knygą *Tyrumas ir pavojus* (Douglas 1988), jis parodo antistruktūros baimę visuomenėje ir atvejus, kai tai, kas asocijuojama su struktūriniu nukrypimu, yra prievartiniu būdu šalinama. Tokiu atveju antistruktūra pasireiškia kaip chaoso kultas, kaip ekstatinių apeigų ar karnavalo elementas bei kaip atskirties ir šalinimo principas. Grįžtant prie neoevoliucionizmo, atskirties ir chaoso motyvų, galima tarti, kad diskutavimas leido Kavoliui, sekant Eliasu, vartoti „decivilizacijos“ sampratą, padedančią atskleisti simbolių struktūrų evoliuciją dėl įvairiausių išorinių ir vidinių įtampų, konkurencijos, lūžių ir trūkių. Antistruktūros ir decivilizacijos konceptai suteikė galimybę žvelgti į kultūros evoliucijos kamienus dinamiškai, o ilgainiui – poststruktūralistiškai.

Sociologas, kultūros komparatyvistas Eisenstadtas, itin artimas Kavolio tyrimams, kalba apie vidinius civilizacijų raidos principus, lemiančius civilizacijų ir jų kultūrų ateitį. Įvairiausios įtampos (ne tik prieštaravimai) yra tokios raidos pagrindas. Pastebėtina, kad Eisenstadtas dinaminės įtampos sąvoką vartoja kitaip nei marksistai ar neohėgeliečiai, dialektiškai kalbėję apie sisteminius konfliktus. Neoevoliucionizmas įtampas randa autonominėse (ne sisteminėse) simbolinėse struktūrose ir jų vidinėse opozicijose, pavyzdžiui, antistruktūrose, arba išoriniuose faktoriuose, intensyvaus susidūrimo su kita simboliškai sistema atvejais, arba dėl vidinių politinio lauko ar proceso įtampų. Tokiu būdu išsaugomi konflikto, įtampos, lenktyniavimo principai, bet atsisakoma linijinės prognostikos, būdingos ir neohėgelizmui, ir marksizmui. Eisenstadto požiūriai yra žymiai artimesni Kavolio autonominei tipologizacijai, tipų dinamikai ir socialiniams-kultūriniais modeliams nei marksistinis holistinis požiūris.

Kavolis išskiria dešimt civilizacijos ir kultūrų raidai pamatinių įtampų: kontrolės ir išsilaisvinimo, internalizacijos ir eksternalizacijos, racionalumo ir vitalumo, susijungimo ir atsijungimo, empirikos ir transcendencijos, hierarchijos ir lygybės, natūralumo ir dirbtinumo, universalumo ir partikuliarumo, praeities ir ateities, plėtimosi ir stabilizacijos (Kavolis 1996: 219–220). Pastebėsiu, kad ši klasifikacija yra pavyzdys, o ne išsamus sąrašas. Juk galima, sekant Turneriu, kalbėti apie struktūrą ir antistruktūrą, o aptariant Douglas – apie tyrumą ir grėsmę, arba išskirti prometėjišką ir šėtonišką civilizacijos pradus, kaip tai daro Kavolis *Civilizacijų analizėje*.

Poststruktūralizmas ir nelijiniškumo įtaka neoevolucionizmo paradigmam

Kavolis nėra ryškus poststruktūralizmo atstovas. Greičiau jau priešingai: dauguma jo darbų veikia nagrinėja lygiagrečias struktūras, jų raidą, simetrines ir asimetrines alternatyvas, opozicijas. Šiuo požiūriu jis artimesnis Parsonso struktūriniam funkciniams samprotavimams, Stewardo ir Sahlinso daugialinijinio paralelizmo teorijoms, kadangi nenagrinėja pačių struktūrų suvokimo dėl lūkesčių, vaizduotės malonumų, propagandos ir baimės, nevaldomų skirtumų, geismo lūžių. Tačiau autoriai, kuriuos jis cituoja (Sahlinsas, Turneris, Geertzas, Foucault), objektai ir temos, kurias nagrinėja (literatūroje išreikšta moralinė ar estetinė vaizduotė ir atitinkamos dinaminės simbolinės organizacijos), neišvengiamai mus skatina kelti klausimą apie Kavolio artumą to laikotarpio poststruktūralizmui. Tiesa, nei didžiųjų poststruktūralizmo klasikų, pavyzdžiui, Julia'os Kristeva'os, Jacques'o Derrida, Gilles'io Deleuze'o, jis netyrinėja. Tačiau mokslininko tekstuose nuolatos referuojamos Foucault (dar vienas poststruktūralizmo klasikas) pažiūros, jos yra nuolatos derinamos su minėtų simbolinio mąstymo sociologų ir antropologų nuostatomis.

Dar iki 1990 metų pastebimas sparčiai didėjantis Kavolio susidomėjimas įvairiausiomis metodologinio anarchizmo (Noreika 2006), postmodernizmo (ypač susijusio su istorija ir kultūra) teorijomis. O postmodernizmas, pavyzdžiui, Jeanas Baudrillard'as, kuriuo Kavolis mažai remiasi, savo svarbiu komponentu, kaip ir viso poststruktūralizmo momentu, įvardija nelinijiniškumo sampratą. Nelinijiniškumo sąvoka jau neturi korelacijų su fizikine tiesinių ir netiesinių sąveikų ir procesų samprata, o atveria erdvę nenuoseklumams ir šokinėjančioms, spontaniškoms simetrinėms ir asimetrinėms alternatyvoms, kurios apibūdina žmonių mąstymą geriau nei nuoseklumo studijos.

Nelinijiškumas buvo aptartas kaip intertekstualumas Kristeva'os ir Rolando Barthes'o kūriniuose ir asocijuojamas su skaitymo ir malonumo patirties, asociacijų laisve. O nuoseklumas yra susijęs su hegemonijos, arba kultūrinio viešpatavimo idėja (Antonio Gramsci). Struktūrinio funkcionalizmo paradigmos pabaiga sutapo su kolonializmo griūtimi ir teoriškai bei praktiškai atvėrė galimybes įvairiausioms alternatyvoms, spontaniškumams ir intertekstinėms kompozicijoms, kurias siekė apmąstyti Kavolis vėlyvesniuose kūriniuose. Apie tokią galimybę užsimena ir Arūnas Sverdiolas svarstydamas Kavolio samprotavimų praktikas ir siekinius:

Netiesa, kad Kavolis laiko modernizaciją nenutrūkstama, nes tuomet būtų neįmanoma kalbėti apie jos alternatyvas, o Kavolis nuolatos tai daro; be alternatyvos sąvokos jo kultūros teorija apskritai sunkiai įsivaizduojama. Kitas dalykas, kad jo atsekamos mąstysenos raidos trajektorijos yra teleologiškai organizuotos, tam tikru būdu orientuotos, o to organizuojančio teloso ar orientyro jis kultūros istorijai skirtuose tekstuose metodologiškai nesvarsto (Sverdiolas 1992: 8).

Kavolio samprotavimams būdingas nuolatinis istorinis, indeterministinis trūkinėjimas, įsivaizdavimo (*Imaginary*) analizė, kai svarbiausia yra atskleisti lyginamąją kultūrinės vaizduotės, o ne priežastinę perspektyvą. Pavyzdžiui, jis lygina XVI ir XVIII a. apibendrintus literatūrinius požiūrius į burtininkaujančią moterį Lietuvoje:

Pas XVI a. burtininkę kaimo vyrai mielai eidavo atlikti pagoniškos apeigos. Bet burtininkė giminytės struktūromis, privalomais saitais nesusieta su kaimo žmonėmis. Ji simbolizavo, kaip mes aiškinomės, tradicijos ir laisvės jungtį. (...) Dabar, Donelaičio tekste, moteris yra žmona, kuri susieta su savo vyru kasdieninės tarpusavio priklausomybės ryšiais ir atstovauja tradicijai, kurios vyras nepažįsta: ji moka gydyti, turi vyrui neprieinamą paslaptį. Kaip ir mažvydiškoji burtininkė, ji irgi atstovauja tradicijai, bet šiuo atveju tradicija jungiama su priežiūra, o ne su laisve (Kavolis 1992: 47).

Kavolis sukuria schemą: XVI a. moteris simbolizuoja tradiciją-pagonybę-laisvę, o XVIII a. moteris jau reprezentuoja tradiciją-krikščionybę-priežiūrą. Šios schemas nėra susietos jokiais determinizmo ryšiais ir atskleidžia tik lyginamąją, skirtumo perspektyvą, be jokio įvardijimo, kuri iš šių vaizduotės schemų yra patrauklesnė ar autentiškesnė. XVI amžiaus schemą Mažvydas kviečia įveikti, kaip iš pagonybės ateinančią blogį, o XVIII a. Donelaičio schema yra pateikiama Apšvietos perspektyvoje, kaip tamsybės reliktas. Nei aksiologinis, nei istorinis-linijinis požiūris nepadedą paaiškinti simbolinių organizacijų skirtumų ir jų įgalinamo pasaulio suvokimo. Todėl tik poststruktūralizmo nagrinėjamos vaizduotės trajektorijos, jų schemas ir alternatyvų gausa, gali padėti aiškinti sąmoningumo ir supratimo procesus ir įvykius.

- Auerbach, E. 2003. *Mimezis. Tikrovės vaizdavimas Vakarų pasaulio literatūroje*. Vertė A. Gaičius. Vilnius: Baltos lankos.
- Douglas, M. 1988. *Purity and Danger: An Analysis of the Concepts of Pollution and Taboo*. London: Ark Paperbacks.
- Gendrolis, E. 1984. *Socialinė ir kultūrinė antropologija: pagrindinių krypčių ir metodų apžvalga*. Vilnius: Mintis.
- Gendrolis, E. 1994. *Kultūros ištakos: nuo Homo habilis iki Homo sapiens sapiens*. Vilnius: Mintis.
- Kavolis, V. 1992. *Moterys ir vyrai lietuvių kultūroje*. Vilnius: Lietuvos kultūros institutas.
- Kavolis, V. 1994. *Žmogus istorijoje*. Vilnius: Vaga.
- Kavolis, V. 1995. *Kultūrinė psichologija*. Vertė R. Naujokaitis. Vilnius: Baltos lankos, ALK.
- Kavolis, V. 1996. *Kultūros dirbtuvė*. Vilnius: Baltos lankos.
- Kavolis, V. 1998. *Civilizacijų analizė*. Vertė A. Gelūnas, M. Žiedas. Vilnius: ALK/Baltos lankos.
- Lenski, G. 1966. *Power and Privilege: A Theory of Social Stratification*. New York: McGraw-Hill.
- Lenski, G. 1974. *Human Societies: An Introduction to Macrosociology*. New York: McGraw-Hill.
- Mažeikis, G. 2008. „E. Gendrolio bendruomeninės žmogaus raidos teorija“. *Problemos*, p. 27–47.
- Noreika, A. 2006. „Vytautas Kavolis – metodologinio anarchizmo atstovas?“ *Santalka. Filosofija*. 2006, t. 14, p. 88–95.
- Ribeiro, D. 1968. *The Civilizational Process*. Washington: Smithsonian Institution Press.
- Sahlins, M., Service, E. 1960. *Evolution and Culture*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Sahlins, M. 2003. *Izstorijsos salos*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- Sverdiolas, A. 1992. „Įvadas. Figūros balsas“, in Kavolis, V. *Moterys ir vyrai lietuvių kultūroje*. Vilnius: Lietuvos kultūros institutas.
- Steward, J. 1974. *Theory of Culture Change: The Methodology of Multilinear Evolution*. Urbana: University of Illinois Press.
- Rusen, J. 2007. *Istorika: istorikos darbų rinktinė*. Vilnius: Margi raštai.
- Wartofsky, M. 1979. *Models: Representation and Scientific Understanding*. Dordrecht: Reidel.
- White, L. A. 1959. *The Evolution of Culture: The Development of Civilization to the Fall of Rome*. New York: McGraw-Hill.

Gintautas Mažeikis

PARADIGM OF NEO-EVOLUTIONISM IN VYTAUTAS KAVOLIS' CULTURAL RESEARCH

Summary

The author of the article analyses the elements of neo-evolutionary paradigm in Vytautas Kavolis' reflections on history and the trajectories and configurations of consciousness. Kavolis' poststructuralism is discussed from two points of view: that of the typological (modeling) approach and that of the criticism of imagination.

Multilinear theories of evolution, according to Kavolis' proposed classification, are divided into material and symbolical organizations. Separately, the neo-evolutionism of the Lithuanian anthropologist Edmundas Gendrolis is compared to relevant Kavolean considerations. The theories of material multilinear evolution (that of Leslie A. White, Julian Steward, and Gerhard Lenski) based on various technological, energetic, and information perspectives presuppose the possibilities of parallelism but not the alternatives and do not significantly change the conceptions of linear history and evolution. Neo-evolutionary theories of symbolical organizations and consciousness (those of Victor Turner, Marshal Sahlins, Clifford Geertz) examine the symmetric and asymmetric alternatives and discontinuities of historical process. Conceptions of discontinuity and the imaginary open the possibility of comparison of the symbolical anthropology interpreted and developed by Kavolis with the relevant paradigms of poststructuralism of Michel Foucault and postmodernism.

KEYWORDS: Kavolis, Sahlins, Geertz, Foucault, symbolical organizations, trajectories of imagination, history of consciousness, linearity, nonlinearity, poly-linearity, poststructuralism.